

Formica truncorum F. niet inheems

door

J. G. BETREM

Sedert 1889 is *Formica truncorum* steeds als inheems beschouwd. WASMANN vermeldt nl. in zijn stukje „Ein kleiner Beitrag zur niederländischen Ameisenfauna”, dat hij zowel arbeidsters als een ♀ in Nederlands Limburg van *F. truncicola* Nyl. gevonden heeft. *F. truncicola* Nyl. is een jonger synoniem van *F. truncorum* F., zoals reeds jaren bekend is en nader is bevestigd door het onderzoek van het type van FABRICIUS door BETREM.

In 1891 vermeldt WASMANN in zijn „Verzeichniss der Ameisen und Ameisengäste von Holländisch Limburg” de soort wederom. Zij zou volgens hem veel zeldzamer zijn dan *F. rufa* en *F. pratensis* (nu *F. nigricans* Em.). In april en september 1889 onderzocht hij een kolonie van de „Mischform” *rufo-truncicola*.

Op p. 57 van deze publicatie noemt hij dit taxon *F. rufo-truncicola* FOREL. Ook in zijn „Ameisen von Luxemburg” (1909) schrijft hij dit taxon aan FOREL toe. In de collectie-WASMANN vindt men echter het etiket *rufo-truncicola* Wasmann. FOREL heeft deze vorm nooit beschreven. De naam *rufo-truncicola* moet dus aan WASMANN worden toegeschreven, hoewel het waarschijnlijk is, dat het een „in litteris” naam is van FOREL.

Voor zover mij bekend vermeldt WASMANN dit taxon niet meer vóór 1905 in zijn artikel: „Ursprung und Entwicklung der Sklaverei bei den Ameisen”. In een noot schrijft hij het volgende: „Während 14 Jahren traf ich in der Umgebung von Exaten (Holl. Limburg), die ich auf viele Quadratkilometer genau durchforscht habe, keine einzige *truncicola*-Kolonie, sondern nur einmal (5 km von Exaten entfernt) eine Kolonie der Mischrasse *rufo-truncicola* an. Eine entflügelte echte *truncicola*-Königin fand ich dagegen schon am 30. Mai 1885 unmittelbar bei Exaten auf Wegen laufend”.

Hieruit volgt, dat WASMANN als Nederlands materiaal slechts de arbeidsters van de typische kolonie van zijn *rufo-truncicola* en één koningin ter beschikking had.

Door de vriendelijkheid van Pater Dr. H. SCHMITZ, de conservator van de collectie van WASMANN, en Dr. E. M. KRUYTZER, directeur van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht, waar de collectie van WASMANN wordt bewaard, kon ik de exemplaren, die WASMANN vermeldt, nader bestuderen.

De dieren, die WASMANN in april 1889 verzameld heeft, zijn nog in zijn verzameling aanwezig. Zij stammen uit Panheel, een dorp 8 à 9 km Z.W. van Roermond. Deze vindplaats wordt in latere publicaties in een geheel ander verband ook nog door WASMANN vermeld, als verzamelplaats van het taxon *rufo-truncicola*. Wij kunnen dus wel zeker zijn, dat dit de typen zijn van zijn nieuwe „Mischform”. Het materiaal bestaat uit 7 ♂♂ op minutiespelden, die gestoken zijn op een stukje merg. Tussen de opgave „4—89 Panheel” en „Kolonie” staat op het oorspronkelijk etiket nog een onleesbaar woord.

De dieren hebben een rode kop en thorax, de kleinere exemplaren zijn echter donkerder gekleurd, zij hebben een min of meer donkere vlek op de kop rondom de ocellen en op het pronotum. De ogen zijn volkomen kaal, evenals de kruin

(vertex) achter de bij-ogen; ook de achterhoeken van de kop dragen geen lange haren. Het borststuk is van boven fijn en vrij sterk behaard. Ook op de onderkant van de kop vindt men haren.

De beharingskenmerken laten geen twijfel bestaan, dat wij hier te maken hebben met ♂ ♀ van *F. rufa* L. 1761 (= *F. piniphila* Schenck). Deze dieren hebben dus volkomen niets te maken met *F. truncorum*. Deze rode variëteit van *F. rufa* is door BONDROIT in 1918 uit N. Frankrijk als *F. gaullei* beschreven. Het is geen aparte soort, maar een variëteit, die, zoals WASMANN reeds aangegeven heeft, niet altijd in dezelfde mate in hetzelfde nest voorkomt. In april 1889 vond hij 25—50% rode exemplaren, in september slechts 5%.

Het is nu de vraag, of de naam *rufo-truncicola* geldigheid heeft en of deze dan prioriteit heeft ten opzichte van de naam *gaullei* Bondroit 1918.

In 1891 (Verzeichniss) geeft WASMANN geen beschrijving van zijn *rufo-truncicola*. Dit is waarschijnlijk de reden, dat VAN BOVEN dit taxon niet opgenomen heeft in zijn lijst van nieuwe taxa beschreven door WASMANN. Het was toen dus een „nomen nudum”.

De typische kolonie van *rufo-truncicola* wordt dan verder nog (zonder dat de naam genoemd wordt!) door WASMANN vermeld in zijn publicatie „Die zusammengesetzten Nester.....” (1891, 2e druk 1915).

In 1910 vermeldt WASMANN deze vorm zonder beschrijving opnieuw (p. 456). In 1915 (p. 118) komt hij op de kolonie van zijn nieuwe vorm uitvoerig terug en geeft hij ook een korte beschrijving van het taxon, zodat dit als in 1915 beschreven moet worden beschouwd. De naam *gaullei* Bondroit 1918 moet derhalve in de synonymie worden geplaatst.

Deze synonymie van de var. *rufo-truncicola* met *gaullei* is niet nieuw. Zij is reeds vermeld door STÄRCKE (1944), hoewel deze vermelding niet zeer duidelijk is. Dr. YARROW, conservator aan het British Museum (Natural History), heeft de typische exemplaren van WASMANN bestudeerd en ze als rode aberratie van *F. rufa* herkend, zoals blijkt uit zijn etiketten onder deze exemplaren en uit een schriftelijke mededeling.

In de collectie van WASMANN staan nog andere exemplaren van deze variëteit, die afkomstig zijn uit Exaten en uit Derenbach in Luxemburg. Deze laatste vermeldt hij in zijn publicaties op dezelfde plaatsen als de dieren uit Panheel. Op enkele andere exemplaren, die hij van anderen gekregen heeft, wil ik nog nader ingaan.

In de eerste plaats op twee ♂ ♀, waarvan de eerste het etiket draagt „*rufo-truncicola*, Stolberg, 11-IV-'50”, terwijl een verder woord onleesbaar is. Dit moeten exemplaren zijn van FÖRSTER, daar deze veel te Stolberg bij Aken verzamelde. De typische vindplaats van zijn *F. polycтена* is o.a. Stolberg. De naam *rufo-truncicola* zou dus van FÖRSTER kunnen zijn. De wijze van samenstelling van de naam doet echter sterk denken aan FOREL. Het feit, dat de naam *rufo-truncicola* door WASMANN in 1891 en 1909 aan FOREL toegeschreven wordt, maakt het niet onwaarschijnlijk, dat FOREL deze exemplaren, die hij van FÖRSTER ontvangen zal hebben, aan WASMANN heeft toegestuurd naar aanleiding van zijn vondst in Panheel. De Stolberg-exemplaren behoren echter niet tot *F. rufa*, maar tot *F. polycтена*. Van deze soort is de rode vorm door STÄRCKE beschreven als var. *bondroiti* in 1943.

Verder staan er in de collectie 2 ♂♂ en 2 ♀♀ met de etiketten „Untere Sackalp (Glarus), 600 m 10-6-17 (Kutter)” en „*rufo-truncicola*”. KUTTER vermeldt deze exemplaren en beschrijft ze in 1919 uitvoerig als var. *rufo-truncicola* Wasmann. Ook in de collectie van STÄRCKE bevinden zich 3 ♂♂ van bovenvermelde plaats, afkomstig van KUTTER. Het zijn typische exemplaren van de var. *gaullei* Bondr. De ♀♀ zijn sterk vervuild, maar behoren vrij zeker tot *F. rufa* (= *piniphila*). De ogen zijn o.a. volkomen onbehaard; ze zijn normaal van kleur.

F. gaullei wordt door STÄRCKE (1943) nog vermeld van Hilversum, Hooghalen en Odoorn en uit Duitsland van Gerolstein (exemplaren nog in de coll. STÄRCKE). Exemplaren, die slechts een gedeeltelijk rode bovenkop hebben, vindt men dikwijls; exemplaren met practisch geheel rode bovenkop zijn echter zeer zeldzaam. Meestal komen naast sterk rufistische ook normaal gekleurde exemplaren voor.

Het feit, dat dus de echte *F. truncorum* niet in de buurt van Exaten gevonden is, maakt het zeer onwaarschijnlijk, dat er aldaar een loslopende koningin gevangen zou zijn. Het bewuste ♀ staat nog steeds in de collectie van WASMANN onder het etiket *truncicola*. Het is op een speld gestoken en draagt het etiket „30-5-85, Ex. auf ..... (onleesbaar)”. Het is een exemplaar van *F. nigricans* var. *stärcke* (Sanders in litt.) **Betrem nov. var.** Het is met algehele instemming van Prof. H. SANDERS te Roermond, dat ik deze nieuwe naam van hem overneem. Dit dier is een sterk rufistisch exemplaar van de gewone *F. nigricans*. Deze variëteit verdient een aparte bespreking, daar zij reeds tot zeer vele vergissingen en bespiegelingen aanleiding heeft gegeven, waarbij nog komt, dat ze in het geheel niet zeldzaam is. De type-exemplaren van deze variëteit staan in het museum te Leiden in de collectie van STÄRCKE en zijn gevonden bij Haelen door Professor SANDERS. De koningin, die door WASMANN gevonden is, heeft een geheel rode kop en een grotendeels roodbruine thorax; het mesonotum, het scutellum en het metanotum zijn grotendeels bruinzwart, evenals de achterhoeken van het pronotum. Het achterlijf is dof en bruinzwart. De ogen zijn behaard, op de kop zijn geen lange haren aanwezig, terwijl ook de thorax practisch onbehaard is. Het scutellum is mat. Er staan nog enkele andere ♀♀ van deze variëteit in de collectie-WASMANN. In de eerste plaats onder het etiket *rufo-truncicola* een ♀ uit Luxemburg, 6-09, en in de tweede plaats onder de naam *truncicola-pratensis* Forel een ♀ met het etiket „29-5-84, Auf Wege laufend”, vermoedelijk uit Exaten. Zelf heb ik ook verscheidene exemplaren van deze variëteit gevonden.

Uit het bovenstaande volgt dus, dat *F. truncorum* niet in Nederland gevonden is. Het is niet geheel uitgesloten, dat zij in Nederland nog eens gevonden wordt, maar waarschijnlijk is dit niet. Uit België is deze soort niet bekend. Noch BONDROIT, noch VAN BOVEN vermelden deze mier!

Uit de omgeving van Aken vermeldt FÖRSTER (1850), die deze streek goed onderzocht, de soort ook niet. In Duitsland is de vindplaats, die het dichtstbij gelegen is, Düsseldorf. Van deze plaats bevinden zich enkele exemplaren in de collectie-WASMANN. Ze zijn in 1881 door HAGENS gevangen. Voor zover ik kan nagaan zijn ze in de literatuur nooit vermeld. Uit de Eifelstreek is deze soort wel bekend. In de collectie-WASMANN heb ik ze gevonden uit Laach (8-89) en van de Hummelberg bei Linz am Rhein (4-7-1902). STÄRCKE noemt ook nog

als vindplaatsen: Brohdal, Ahrdal, Boppard en beneden Nahe. Bij de verder afgelegene plaatsen Lippspringen en in Luxemburg schijnt deze soort volgens WASMANN niet zeldzaam te zijn. In Duitsland is zij slechts zeer plaatselijk te vinden.

Zusammenfassung

WASMANN erwähnte im Jahre 1889 ♂♂ und ein ♀ der *Formica truncicola* Nyl. 1846 (= *truncorum* F. 1804) aus der niederländischen Provinz Limburg. 1891 erwähnt er diese Art aufs neue, sagt, daß sie sehr selten sei, und daß die Mischform *rufo-truncicola* dort auch vorkomme. Im Jahre 1905 gibt er mehr Einzelheiten (S. 125, Anmerkung). Hieraus geht hervor, daß ihm nur ♂♂ der Mischform dieser Art aus den Niederlanden bekannt sind. Später erwähnt er das Taxon *rufo-truncicola* noch mehrere Male.

Ursprünglich nennt er als Autor (1891, 1909) FOREL. In seiner Sammlung wird dieser Name ihm selbst zugeschrieben. Vermutlich hat er den Namen von FOREL übernommen, der ihm, wie es scheint, ♂♂ unter diesem Namen zugeschickt hat, die aus Stolberg bei Aachen stammten, und die möglicherweise von FÖRSTER an FOREL geschickt worden waren. Nicht vor 1915 gibt WASMANN eine genügende Beschreibung, vorher war dieser Name nur ein „nomen nudum“.

Die Untersuchung der ♂♂ WASMANN'S ergab, daß diese identisch sind mit der Varietät *gaullei* Bondroit 1918 der *Formica rufa* L. 1761 (= *piniphila* Schenck). Dieser Name ist also ein Synonym der Varietät *rufo-truncicola* Wasmann 1915. Die von FOREL an WASMANN geschickten ♂♂ gehören nicht zu diesem Taxon, sondern zur Varietät *bondroiti* Stärcke 1943 der *F. polyclena* Förster.

Das ♀, das WASMANN 1889 und 1891 erwähnt, gehört auch nicht zu *F. truncorum*, sondern ist eine stark rot gefärbte Varietät der *F. nigricans* Em. 1909 (= *F. pratensis* auct. nec Retzius). In der Sammlung-STÄRCKE im Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden, steht es als Varietät *stärckeii* Sanders in litt. Mit freundlicher Genehmigung von Prof. H. SANDERS, Roermond, wird dieser Name hier von mir als *nov. var.* übernommen. Dieses Tier ist gekennzeichnet durch eine grosse Ausbreitung der roten Farbe auf dem Kopf und dem Thorax.

Literatuur

- BETREM, J. G., 1953, Enkele opmerkingen omtrent de soorten van de *Formica rufa*-groep (Hym.). *Ent. Ber.* 14: 322—326.
- , 1955, On some ant types of Fabricius. *Ent. Ber.* 15: 291—293.
- BONDROIT, J., 1918/19, Les fourmis de France et de Belgique. *Ann. Soc. ent. France*, 1918, 88: 1—174; Suppl. 1919, 89: 299—305.
- BOVEN, J. K. A. VAN, 1949, Varia myrmecologica 1945—1946. *Natuurh. Maandbl. Limburg* 38 (9): 90.
- , 1956, Synopsis der von P. Dr. Erich Wasmann S.J. (1859—1931) als neu beschriebenen Tierformen. *Publ. v. b. Natuurh. Genootsch. Limburg*, reeks IX, p. 113—141.
- FÖRSTER, A., 1850, Formicariae, Hymenoptera. Studien Hft. 1, 74 pp.
- KUTTER, H., 1919, *Formica rufa* L. var. *rufo-truncicola* Wasm. Beiträge zur Ameisenfauna der Schweiz I. *Mitt. schweiz. Ent. Ges.* 13 (1): 13—14.
- STÄRCKE, A., 1944, Determinaertabel voor de werksterskaste der Nederlandsche mieren. 2e druk. *Natuurh. Maandbl. Limburg* 33, overdruk, 26 pp.

- WASMANN, E., 1889, Ein kleiner Beitrag zur niederländischen Ameisenfauna. *Tschbr. Ent.* 32 : 19.
- , 1891, Verzeichniss der Ameisen und Ameisengäste von Holländisch Limburg. *Tschbr. Ent.* 34 : 39—64.
- , 1891/1915, Die zusammengesetzten Nester und gemischten Kolonien der Ameisen. 1. Aufl. 1891. 2. Aufl. 1915 in: *Das Gesellschaftsleben der Ameisen*, p. 173.
- , 1905, Ursprung und Entwicklung der Sklaverei bei den Ameisen (146. Beitr. z. Kenntn. d. Myrmekoph.). *Biol. Centralbl.* 25 (7): 195.
- , 1909, Zur Kenntniss der Ameisen und Ameisengäste von Luxemburg, III. *Arch. trim. Inst. roy. gr.-Duc. Luxemburg, Sect. phys. nat.* 4 (3—4): 1—103.
- , 1910, Nachträge zum sozialen Parasitismus und der Sklaverei bei den Ameisen (177. Beitr. z. Kenntn. d. Myrmekoph.). *Biol. Centralbl.* 30 (13): 456.
- , 1915, Ueber Ameisenkolonien mit Mendel'scher Mischung (208. Beitr. z. Kenntn. d. Myrmekoph.). *Biol. Centralbl.* 35 (3): 118.
- , 1915, Luxemburger Ameisenkolonien mit Mendel'scher Mischung (209. Beitr. z. Kenntn. d. Myrmekoph.). *Festschr. Ver. Luxemb. Naturfr.* p. 87—101.
- YARROW, I. H., H., 1955, The British ants allied to *Formica rufa*. *Trans. Soc. brit. Ent.* 12 : 1—48.
-